

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБІТ

Корольова Т.С.

В останні роки зменшення фінансування виконання науково-дослідних робіт в Україні супроводиться зміною його структури у напрямку підвищення частки бюджетного фінансування та скорочення інших надходжень. Якщо у 1991 році фінансування з бюджету було на рівні 11,9 відсотків, то у 1997 році його частка підвищилась до 35, 4 відсотків. В сучасних умовах це стає непосильним тягарем для держбюджету, слідством чого є нерегулярне фінансування та занепад наукових досліджень в окремих галузях.

Між тим, досвід розвинутих країн свідчить, що навіть в умовах економічної кризи можливо залучення коштів як державних, так і недержавних структур на проведення науково-дослідних робіт.

Провідною формою такої організації і управління наукою виступає контрактне програмно-цільове фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР).

Програмно-цільове фінансування НДДКР полягає у наданні фінансових і матеріально-технічних коштів на дослідження та розробки під проектну документацію, що включає опис мети наукового дослідження, план проведення та техніко-економічне обґрунтування необхідності досліджень, а також розрахунки матеріально-технічних, фінансових і трудових витрат. Фінансові кошти у цьому випадку надають не науковим установам, а колективам виконавців, які поєднують свої зусилля на виконання науково-дослідних робіт у відповідності вимогам досягнення мети програми або проекту. Фінансування, таким чином, стає залежним від мети, засобів її досягнення, розмірів витрат фінансових, матеріальних і трудових ресурсів.

Причини поширення контрактного фінансування НДДКР по багатьом напрямкам наукової діяльності, особливо прикладної, необхідно шукати в його перевазі у порівнянні з інститутці йно-дотаційною формою, що полягає у наступному :

- контрактна форма підпорядковує сферу НДДКР комерційним цілям та принципам рентабельності і настроює її на потреби конкретних споживачів;
- полегшує інтеграцію науки з виробництвом і створення на цій підставі системи гнучких і рухомих науково-виробничих комплексів, що спрямовані на рішення тих чи інших конкретних проблем;
- контрактна форма сприяє гнучкій концентрації НДДКР, поєднанню значних пріоритетних програм з невеликими дослідними проектами. По суті контрактне програмно-

цільове фінансування сприяє виконанню тих, чи інших проектів і програм, які об'єднують ту чи іншу кількість наукових організацій, вузів, державних лабораторій, НДІ, фірм та інших установ науки. Подібні науково-виробничі комплекси функціонують протягом терміну виконання проекту, на які змінюють свою структуру в залежності від послідовності рішення завдань і припиняють існування по завершенні проектів. Усі складові частини таких комплексів працюють у відповідності з єдиною програмою, зв'язані спільними економічними інтересами і зберігають значну автономію у адміністративній підпорядкованості і субпідпорядкованості один одному;

- контрактна система полегшує задачу стимулювання державою науково-технічного прогресу і підвищення ефективності НДДКР у недержавному секторі. Сама суть контракта спрямована на рішення цієї задачі. У контракті, як правило, міститься чітка формулювання задачі дослідження, яка визначає обов'язкові параметри і новизну її рішення; строки та вартість, невиконання яких призводить до санкцій; стимулювання за економію коштів і за дострокове завершення робіт; «допуск» для фірми до інформації, накопиченої державою у цій області.

Контрактні угоди, що складаються між замовниками і виконавцями сторонніх установ на підставі проектної документації дозволяють широко використовувати можливості традиційних наукових установ (університетів, державних НДІ, промислових організацій, лабораторій, проектних та конструкторських установ) щодо виконання різноманітних наукових послуг по здійсненню НДР.

Невід'ємним елементом програмного фінансування є незалежна експертиза. У системі програмно-цільового управління НДДКР експертиза виконує функцію оцінки важливості планованих досліджень, об'ємів трудових, фінансових і матеріальних витрат.

Одночасно експертна обробка документації відокремлених проектів дозволяє поєднати їх у широкі дослідницькі програми, орієнтовані на стратегічні задачі суспільства. При цьому на експертизу покладено три важливі функції : зведення планів багатьох незалежних проектів і розробок; розробка системи заходів, необхідних для їх досягнення; упорядкування фінансових коштів і матеріально-технічних засобів для виконання пріоритетних державних програм.

При програмно-цільовому управлінні НДДКР пропонується організувати спеціалізовані центри матеріально-технічного забезпечення різних стадій науково-виробничого процесу. Їх функції можуть виконувати дослідницькі центри НДІ, наукові установи державних ВЗО. Центри матеріально-технічного забезпечення програмних досліджень повинні створюватися на базі сучасних досягнень науки та техніки. Вони акумулюють високовартісні і часто унікальні прилади та устаткування, без якого неможлива

розробка нових напрямків НДДКР, Центри можуть не тільки концентрувати нову техніку для наукових досліджень, але й здійснювати широку кооперацію. Їх функції полягають у матеріально-технічному обслуговуванні дослідницького процесу наукових установ і колективів, які не мають можливості розширити свою матеріальну базу.

Доступність нової техніки для усіх виконавців наукових досліджень дозволить розширити масштаб наукових робіт, значно підвищити результативність труда вчених та створити умови для різних форм їх кооперації.

Однак, значення програмно-цільового управління НДДКР і такої його частини, як програмно-цільового контрактного фінансування не буде повністю розкритим, якщо не визначити три важливих моменти, без яких неможливо вірно оцінити його.

Це, по-перше, розвиток програмно-цільового управління НДДКР не може повністю витиснути адміністративно-організаційне управління (так як і контрактне фінансування, яке є основою програмно-цільового управління не може замінити інститутційно-дотаційну форму фінансування, що лежить в основі адміністративно-організаційного управління НДДКР). Пояснюється це насамперед тим, що програмно-цільове управління НДДКР для свого нормального функціонування повинно орієнтуватися на вже сформовані за адміністративно-командним принципом колективи виконавців. Другими словами, адміністративно-організаційне керівництво, по суті, формує основу для програмно-цільового управління НДДКР. Таким чином, програмно-цільове і адміністративно-організаційне управління НДДКР не виключають, а взаємодоповнюють одне одного. Тому мова йде про раціональне поєднання цих двох форм управління НДДКР.

По-друге, для правильного розуміння ролі програмно-цільового управління НДДКР необхідно підкреслити особливе положення фундаментальних наук. Розвиток фундаментальних досліджень відбудеться тільки при тих чи інших формах їх бюджетного фінансування, тому скорочення або його припинення на будь-якому етапі не може бути компенсованим в майбутньому. В цьому полягає специфіка фундаментальних досліджень.

По-третє, самі форми програмно-цільової організації і управління науки не є постійними протягом усіх періодів, вони змінюються та удосконалюються. Одним з напрямків програмно-цільової організації стає надання науковим установам самостійності у фінансовому, кадровому та управлінському відношенні. Іншими напрямками застосування цього методу управління є створення інноваційних центрів, наукових упродженських фірм.

Для визначення механізму дії контрактного програмно-цільового фінансування НДДКР розглянемо складові елементи цієї форми організації досліджень. Економічним інструментом такого фінансування стають субсидії на НДДКР під конкретні цільові дослідницькі проекти та програми. Субсидії або гранти можуть надавати будь-які установи

або організації, які створюють для цього спеціальні фонди. Ці наукові фонди визначають цілі і проблеми по проектуванню та виконанню НДДКР, проводять конкурси проектів за участю фахівців незалежної експертизи, пропонують фінансування на їх розробку, та надають гранти тим проектам, що визнаються як найбільш перспективні та необхідні для суспільства. Дослідницькі проекти і програми виступають таким чином, як об'єкти фінансування. Цільове фінансування конкретних наукових проектів поширює можливість вибору найбільш вагомих та значимих науково-технічних ідей, які забезпечують рішення поставлених проблем. Економічний механізм цільового фінансування дозволяє кожному міністерству, відомству та організації-замовнику використовувати без обмежень весь науково-технічний потенціал країни незалежно від його відомчої належності та створює сприятливі умови для досягнення поставлених цілей.

Другим елементом цільового фінансування є система цільового проектування та програмування досліджень та розробок, яка охоплює велику кількість наукових установ, організацій і окремих фахівців, що приймають участь у конкурсах проектів на одержання грантів.

Третім обов'язковим структурно-функціональним елементом програмно-цільової організації науки стає система незалежної експертизи дослідницьких проектів та програм. Експертиза конкурсних проектів проводиться фаховими рядами по відповідним науковим напрямкам з залученням провідних вчених.

Експертна система повинна бути незалежною як по відношенню до організацій, що подають проекти на конкурс, так і до організацій, які фінансують проекти. Експертиза є посередником, який забезпечує взаємозв'язок та ефективну взаємодію між системою проектування та системою програмно-цільового фінансування НДДКР.

Створення сучасної матеріально-технічної бази для проведення наукових досліджень і розробок є четвертим структурно-функціональним елементом програмно-цільового фінансування НДДКР.

П'ятим елементом цього механізму виступає система наука – виробництво, яка проводить випробування, упровадження та серійний випуск нової продукції.

На підставі всіх структурних елементів господарчого механізму програмно-цільового типу формується система управління науково-виробничим процесом. До цієї системи повинні включатися установи і організації, основною функцією яких є забезпечення взаємодії всіх елементів організації та проведення НДДКР, акумулювання матеріальних ресурсів, необхідних і достатніх для виконання дослідницьких програм і реалізації поставлених в них цілей.

Забезпечення ефективного взаємозв'язку усіх елементів цього господарчого механізму викликає необхідність у створенні спеціальної інформаційної системи, до якої надходили б відомості про: фінансуючі установи; пропонувані ними для розробки НДДКР; виконані, здійснювані та формуємі наукові проекти та програми; наукові установи та кваліфікованих фахівців наукової сфери.

Надання подібної інформації дозволить вченим відібрати найбільш перспективні проекти, безпосередньо контактувати з фінансуючими ми установами, надавати свої пропозиції щодо подальшого розвитку наукових досліджень.

Слід підкреслити, що тільки в сукупності усіх наведених елементів економічного механізму цільової організації НДДКР створюється програмно-цільовий підхід до НДДКР. Він веде до виникнення нових функціональних взаємозв'язків між різними структурно-незалежними один від одного науково-дослідними організаціями та установами. В цих функціональних взаємодіях реалізуються і нові форми взаємодії науки і виробництва, а відповідно, і нові типи науково-промислових комплексів, що базується на програмно-цільовому підході.

При формуванні дослідницьких колективів у наукових підрозділах вузів вчені можуть залучати до виконання проектних НДДКР науково-технічних співробітників ВЗО, аспірантів і студентів, використовувати накопичений науковий потенціал учбових установ. У разі виконання досліджень за замовленням зовнішніх організацій і при додаткових узгодженнях крім основного фінансування можуть проводитися і додаткові фінансування: фінансування наукового обладнання та експериментального устаткування, які по закінченні робіт залишаються у власності ВЗО; фінансування підвищення кваліфікаційного рівня спеціалістів; фінансування інформаційного забезпечення та освіти спеціалістів у нових галузях науки та техніки; фінансування дослідницьких фундаментальних проектів вузів, у яких проводиться розробка і які надходять до адміністрації вузів та стимулюють подальший розвиток науки у особливо важливих галузях.

Однак, контрактне фінансування НДДКР має низку недоліків, які неможливо залишати поза увагою і наукових організацій, і фінансуючих установ. Насамперед треба мати на увазі такі чинники: у конкурентному зіткненні дослідницьких проектів на одержання фінансування кожен проект повинен бути індивідуальним і забезпечити рішення актуальних наукових проблем, що шкодить інтеграції НДДКР на стадії їх проектування. Подальше об'єднання багатьох індивідуальних проектів у багатоцільові комплексні програми не може подолати їх відокремленого характеру, тому що наукові установи надають свої проекти до фінансуючих установ винятково для одержання фінансування. Тому при проектуванні

НДДКР виключається можливість заздалегідь провести глибоку проработку проблем, рішення яких пропонується у проектах.

В свою чергу фінансуючі організації сурово регламентують цілі і завдання НДДКР, що підлягають фінансуванню, що іноді суперечить об'єктивним потребам науково-технічного прогресу та суб'єктивним можливостям їх задоволення науковими установами. На стадії проектування відбувається дублювання пропонуємих до виконання розробок, що неминуче, коли розрізнені наукові організації націлені на рішення однакових наукових завдань та проблем. Перелічені недоліки програмно-цільової системи спонукають до пошуку нових форм контрактного фінансування, при яких програми і проекти були б власниками фінансових коштів, перетворилися б з об'єкту фінансування у його суб'єкт.